

прав неефективна й потребує вдосконалення. Вважаємо, що політичні права та свободи наповнюються реальним змістом лише після подолання перерахованих вище негативних явищ.

Література:

1. Права человека: механизмы защиты : сборник материалов / отв. ред. Е.Н. Рахманова. – М. : Наука, 2003. – 360 с.
2. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве / В.А. Карташкин. – М. : Юридическая литература, 1995. – 135 с.
3. Айбазов Р.У. Права человека в современном мире: социально-философские основы и государственно-правовое регулирование / Р.У. Айбазов, Е.М. Крупеня, Б.С. Эбзеев, Л.И. Глухарева. – М. : Юрист, 2003. – 303 с.
4. Матейкович М.С. Защита избирательных прав граждан в Российской Федерации: проблемы теории и практики : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право» / М.С. Матейкович ; Саратовск. гос. ун-т. – Саратов, 2003. – 452 с.
5. Рудинский Ф.М. Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики / Ф.М. Рудинский. – М. : ЗАО «МИР», 2010. – 623 с.

УДК 342.15

Шкабаро В. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ»

ABOUT THEME OF CONSTITUTIONAL-LEGAL DEFINITION OF CONCEPT «STATE BORDER OF UKRAINE»

У статті досліджено думки спеціалістів і вчених у сфері конституційного права, міжнародного права, теорії держави та права, підходи науковців в інших галузях науки щодо поняття «державний кордон». Приділено увагу питанню значення державного кордону України в реалізації нею свого суверенітету.

Ключові слова: держава, державний кордон України, державний суверенітет, територія держави, Конституція України, територіальне верховенство.

В статье исследованы мнения специалистов и ученых в сфере конституционного права, международного права, теории государства и права, подходы ученых в других отраслях науки относительно этого понятия. Уделено внимание вопросу значения государственной границы Украины в реализации ею своего суверенитета.

Ключевые слова: государство, государственная граница Украины, государственный суверенитет, территория государства, Конституция Украины, территориальное верховенство.

In this article there is a research of opinions of specialists and legal scientists in sphere of constitutional law, in sphere of international law, in sphere of theory of state and law, approaches of scientists in other sphere of science to concept «state border».

Key words: state, state border of Ukraine, state sovereignty, territory of the state, constitution, territorial supremacy.

Як відомо, територія однієї держави відокремлюється від території іншої держави за допомогою державних кордонів. Будь-яка держава існувати без території не може. Територія є обов'язковою й невід'ємною ознакою держави, а державний кордон можна вважати постійним і безумовним атрибутом державності.

Для України як для молодій незалежній державі питання формування державного кордону, його визначення та встановлення є одним із найважливіших. Після розпаду Радянського Союзу та виникнення в результаті цього нових держав на території колишнього СРСР увага до питання становлення відносин України із сусідніми державами, а особливо до такого аспекту цих відносин, як формування державних кордонів, зацікавленість наукових і громадсько-політичних кіл істотно посилилася. Для України однією з головних причин конфліктів і конфронтацій із сусідніми країнами була проблема встановлення існуючих кордонів. Непростий і неоднозначний розвиток відносин між Україною та сусідніми державами зумовив розв'язання саме цієї проблеми. Водночас після здобуття Україною незалежності посилювалися її зв'язки із сусідами за політичною картою, зокрема західними, оскільки європейський вектор міжнародних відносин України нині є пріоритетним.

Актуальність теми дослідження зумовлена насамперед тим, що із початку розвитку інтеграційних і глобалізаційних процесів в Україні питання формування державного кордону набуває особливого значення. Нині новітні відносини незалежної України з її сусідами відзначаються добросусідством та співробітництвом, що підтверджується відповідними існуючими угодами між цими державами та Україною. Актуальність теми дослідження визначена ще й тим, що концепція процесу формування та функціонування державного кордону України не є достатньо науково обґрунтованою. Не викликає сумніву необхідність пошуку шляхів удосконалення розвитку прикордонного співробітництва.

У контексті розвитку інтеграційних процесів у Європі для України, перед якою постає питання вироблення конкретних заходів, спрямованих на розвиток двосторонніх відносин України з державами-сусідами, є важливим розуміння сучасних геополітичних устремлінь сусідніх західних держав.

Юридична наука має чимало досліджень питання території держави та її кордонів. Досить добре це висвітлено в міжнародному публічному праві. У науці ж конституційного права до останнього часу проблеми конституційно-правових засад формування, визначення та встановлення державних кордонів, питання їх охорони та захисту, значення та складу, а також види кордонів держави майже не вивчалися. У межах широкої правової проблематики питання державного кордону України не досліджувалися.

Загалом у науковій літературі вченими приділялася незначна увага правовій проблематиці конституційно-правового статусу державного кордону, а питання щодо визначення, складу та значення державного кордону висвітлено епізодично та фрагментарно, недостатньо повно та без комплексного підходу.

Усе вищезазначене свідчить про актуальність обраної теми.

Питання визначення поняття та дослідження значення державного кордону знайшли своє висвітлення в роботах І.Г. Адамчука, С.М. Бабуріна, М.О. Баймуратова, Ю.Г. Барсєгова, Л.І. Волової, С.С. Дністрянського, Б.М. Клименка, О.В. Кондратюка, Д.Б. Левіна, О.Ю. Малиновського, А.Б. Мостиського, А.А. Порка, Е.А. Пушміна, Ю.І. Скуратова, П.В. Смоленського, І.П. Трайніна, Н.А. Ушакова, Т.О. Цимбалістого, Т.С. Цимбровського, Л.Л. Шалланди, А.С. Щербакова та інших.

Відсутність у конституційній науці комплексних досліджень щодо державного кордону викликає необхідність ґрунтовного аналізу цього явища, що може стати в подальшому основою для використання в процесі вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Таким чином, актуальність проблеми конституційно-правового статусу державного кордону України, її значення, визначення та встановлення охорони та захисту зумовлена недостатньою теоретичною розробкою, що призвело до ситуації, коли чинне законодавство про державний кордон України ще далеко від того стану, у якому б воно було здатне створювати необхідні умови для здійснення ефективного правового регулювання державного кордону, забезпечення надійної його охорони й реалізації державної прикордонної політики України. Невирішеність цієї проблеми в підсумку призводить до послаблення авторитету України в Європі та світі.

Метою статті є на підставі аналізу визначень державного кордону, що існують у науковій літературі різних наук, розкрити зміст поняття «державний кордон України» та дослідити значення державного кордону України в реалізації нею свого суверенітету.

Таке явище, як державний кордон, є досить складним, багаторівневим та багатоаспектним, тому, на нашу думку, його розгорнутому та змістовному визначенню та пізнанню має передувати широкий аналіз існуючих дослі-

джень щодо проблем сутності державного кордону, його призначення, функцій і складу.

Державний кордон є об'єктом дослідження юридичних, політичних, економічних, географічних, технічних та інших наук.

У юридичній енциклопедичній літературі державні кордони визначаються як території держав, які відмежовують їх одна від одної чи від відкритого моря та які визначають межі територіального верховенства [1, с. 97].

У юридичній науковій літературі існує чимало визначень державного кордону. Значна увага цьому поняттю надається в літературі з міжнародного права. Переважно ці визначення містять географічну ознаку або ознаку щодо меж юрисдикції державної влади.

І.І. Лукашук під державним кордоном розуміє юридично обґрунтовану умовну лінію, яка визначає межі державної території, та зазначає, що державний кордон встановлює межі не тільки поверхні, а й надр і повітряного простору [2, с. 395].

У свою чергу Н.А. Ушаков під кордонами держави пропонує розуміти позначені на картах (а за можливості – і на місцевості) лінії, вертикалі поверхні, що проходять за цими лініями до межі земного простору з космосом, із одного боку, і до центру Землі, з іншого боку [3, с. 37].

Л.І. Волова визначає державний кордон як установлену юридично й фактично штучну лінію (на суші та воді) і вертикальну поверхню, що проходить за цією лінією в надрах, водах і повітряному просторі), які визначають просторові межі території держави та сфери здійснення нею свого суверенітету (територіального верховенства) [4, с. 42].

Існують також інші визначення. Одні науковці вважають, що державний кордон – «це лінія, яка встановлює межі сухопутної або водної території держави» [5, с. 402], інші зазначають, що «це зазначена на картах і закріплена на місцевості лінія, а також перпендикулярно проведена через неї вертикальна площина, що визначає зовнішні межі державної території, а також відділяє державу територію від інших просторів» [6].

Державні кордони також визначалися як справжні або умовні лінії, які відповідають конфігурації території держави й відділяють її від території інших держав, а також від території з міжнародним режимом (відкритого моря, повітряного простору над ним, космічного простору) [7, с. 356], або як лінії, що відділяють територію однієї держави від іншої, визначають межі територіального верховенства держави, тобто повної та виняткової її влади в межах території [8, с. 86].

Дехто зазначає, що державні кордони визначають межі державної території, і в цьому полягає їх основне призначення, а під державним кордоном розуміється лінія та вертикальна поверхня, що проходить за цією лінією [9, с. 77].

На думку Л.Д. Тимченко, державний кордон – це фактичні чи уявні лінії на сухопутному, водному, повітряному просторі та надрах, які визначають межі дії державного суверенітету [10, с. 289]. Н.В. Пронюк надає визначення державного кордону аналогічного змісту, дещо доповнюючи його: «Державні кордо-

ни – фактичні чи уявні лінії на сухопутному, водному, повітряному просторі та в надрах, які визначають межі дії державного суверенітету, поширення територіального верховенства держави» [11, с. 99].

Ж. Тускос під кордоном держави розуміє юридично визначені лінії або площини, що відмежовують простір, у якому держави здійснюють свої територіальні повноваження [12, с. 85].

Досконало дослідивши це питання та приділивши темі державної території чималу увагу, відомий науковець М.О. Баймуратов зазначає, що одні автори визначають державні кордони як лінію, що встановлює межі сухопутної або водної території держави, інші – як юридично обґрунтовану умовну лінію, що визначає межі не тільки поверхні, а також надр і повітряного простору, треті – як фактичні або уявлені лінії на сухопутному, водному й повітряному просторах і надрах, що визначають межі дії державного суверенітету. Проте в цих підходах, що характеризуються поліоб'єктністю складу, можна знайти спільне: під державним кордоном розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, а й межі дії державної влади [13, с. 422–423].

З точки зору військового права та військових аспектів міжнародного права державний кордон визначають як встановлену юридично чи фактично штучну лінію (на суші й воді) і вертикальну поверхню, що проходить за цією лінією (у надрах, водах і повітряному просторі), які визначають просторові межі території держави та сфери здійснення нею свого суверенітету (територіального верховенства) [14, с. 8].

Під державним кордоном як об'єктом адміністративно-правового регулювання розуміють офіційно визначену лінію, межу, вертикальну поверхню, що проходить за цією лінією й окреслює територію, на яку поширюється влада (суверенітет) держави [15].

На думку С.Г. Рябова, кордони держави – це офіційно визначена межа, що окреслює територію, на яку поширюється влада конкретної держави [16, с. 139].

О.І. Чудновський, досліджуючи питання законодавчого регулювання захисту й охорони державного кордону України, зазначив, що Закон України «Про державний кордон України» не містить у визначенні такої його складової, як підводний простір, та запропонував власне визначення державного кордону: державний кордон України є узгоджена із заінтересованими сторонами й закріплена в договорах між ними лінія й вертикальна поверхня, що проходить за цією лінією, що визначає в сукупності з розташованими в прикордонній смузі прикордонними об'єктивно-знаковими спорудами з державною геральдичною атрибутикою просторову межу дії державного суверенітету на суші, воді, у підземному, підводному й повітряному просторі [17].

У свою чергу на підводний простір як складову у визначенні державного кордону звертав увагу Р.М. Скулаков, який таким чином визначив поняття «державний кордон Російської Федерації»: «Державний кордон Російської Федерації – це встановлена на підставі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права й міжнародних договорів Російської Федерації лінія й вертика-

льна та горизонтальна поверхня, що проходить за цією лінією, що визначає просторові межі дії державного суверенітету на суші, водах, у підземному, підводному та повітряному просторі» [18, с. 8].

Статтею 1 Закону України «Про державний кордон України» державний кордон України визначено як лінію й вертикальну поверхню, що проходить за цією лінією, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [19]. Це визначення, як зазначають деякі дослідники [20, с. 305], переважно відповідає тлумаченню державних кордонів у доктрині міжнародного права.

Географічна наука також має визначення державного кордону, під яким розуміється «лінія, що проходить по поверхні землі (суходолу чи водного простору), та уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї в повітряному просторі та в надрах землі й визначає межу території держави, відділяючи її від інших держав чи відкритих морів» [21, с. 145], або «позначена на поверхні землі (суходолу або водного простору) або уявна, проте позначена на карті лінія й уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї в повітряному просторі та в надрах землі, що визначає межу території держави й відокремлює її від інших держав і відкритих морів» [22]. О.Ю. Малиновська вважає, що державний кордон є невід'ємною просторовою характеристикою держави та своєрідною фіксацією етапів її геополітичного розвитку. З точки зору суспільної географії державний кордон – це гранична лінія суспільно-географічних систем державного рівня, а з точки зору геополітики – просторова межа сфери дії суверенітету держави та межа реального життєвого простору її населення. У зарубіжній політичній географії державний кордон визначається як межа державної юрисдикції – лінія, уздовж якої зустрічаються два державні суверенітети [23, с. 5].

Основи правового регулювання статусу державного кордону України закріплені в Конституції України, ст. 1 якої визначено, що Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Основного Закону України суверенітет України поширюється на всю її територію. Згідно із ч. 2 та ч. 3 ст. 2 Конституції України Україна є унітарною державою, а її територія в межах існуючого кордону є цілісною й недоторканою [24].

Декларація про державний суверенітет України, у якій проголошений державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту й неподільність влади в межах її території, а також незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах, ще в 1990 р. встановила, що Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території. Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою й не може бути змінена та використана без її згоди. Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій країни та порядок утворення національно-адміністративних одиниць [25].

Статтею 5 Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. визначалося, що державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білору-

ською РСР, РРФСР, Республікою Молдова за станом на 16 липня 1990 р. є державним кордоном України [26].

Законом України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. закріплено, що Україна, керуючись Конституцією України, Декларацією про державний суверенітет України та Актом проголошення незалежності України, неухильно проводить політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів України, виходячи з принципів непорушності державних кордонів, які є відображенням територіальної цілісності, політичної й економічної незалежності, суверенітету та єдності України. Державний кордон України є недоторканим. Будь-які порушення його рішуче припиняються [19].

Для розкриття змісту поняття «державний кордон», вважаємо, важливим є дослідження його значення.

На думку Б.М. Клименка та А.А. Порка, кордони є невід'ємним і обов'язковим чинником формування цілісного державно-територіального організму [27, с. 9]. Без чітко визначених кордонів держава не може реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав. Від функціонування державного кордону залежить і розвиток міждержавних та позадержавних відносин. Кордон держави вказує на рівень її цивілізованості й відкритості для міжнародного співробітництва [28, с. 41].

Основне призначення державних кордонів полягає в тому, що вони встановлюють межі державної території з усіма її ресурсами, що є матеріальною умовою існування суспільства [20, с. 305]. Безумовно, треба відрізнити державні кордони, що розділяють і розмежовують території суміжних суверенних держав, і адміністративні кордони, які відокремлюють частини однієї держави: адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів федерації тощо.

Кордони мають важливе значення насамперед тому, що вони належним чином закріплені й визнані, визначають межі державної території, підтверджують право держави (титул) на цю територію [29, с. 170].

На думку Л.Д. Тимченка, головне завдання державних кордонів – визначити просторові межі територіального верховенства держави, а також позначити належну йому територію як матеріальну основу життєдіяльності суспільства. Чітке розмежування державних територій сусідніх держав на основі взаємної згоди та згідно з нормами міжнародного права є запорукою запобігання багатьом конфліктам між державами та стабільного взаємовигідного співробітництва. Україна як незалежна суверенна держава приділяє цьому питанню підвищену увагу [10, с. 289].

Державні кордони встановлюють межі територіального верховенства держави. Саме в межах своєї території держава здійснює територіальне верховенство, що полягає в легітимізації державної влади, тобто в повній, винятковій і монопольній владі держави, що забезпечується всіма засобами заохочення та примусу. Чітке розмежування ресурсів, що належать державам, і меж їх верховної влади має істотне та чи не головне значення для попередження та запобігання конфліктам між державами, що межують між собою, а також розвитку мирного співробітництва на кордонах на основі взаємності й добросусідства.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що основне призначення державного кордону зводиться до одного: державний кордон визначає межі державної території. Для кожної держави значення державних кордонів є великим, оскільки полягає в тому, що кордони визначають належність території певній державі з усіма її ресурсами, що є матеріальними умовами життя всього суспільства. Державний кордон є безсумнівним стримуючим фактором, що зберігає політичну та економічну незалежність всієї країни. Державний кордон встановлює просторові межі здійснення державного суверенітету та визначає межі територіальної юрисдикції. Державний кордон відокремлює територію однієї держави від території інших держав або від міжнародних просторів.

Враховуючи значимість і важливість державного кордону, необхідність ретельного дослідження всіх його складових елементів є очевидною. Поняття «державний кордон» постійно розвивається, збагачується та наповнюється новими змістовними та сутнісними характеристиками. Поняття державного кордону пов'язане з інститутом держави, тому тема державного кордону завжди буде актуальною для наукових досліджень.

Література:

1. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А.Я. Сухарев. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 527 с.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : [учебник для студентов юридических факультетов и вузов] / И.И. Лукашук. – изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
3. Ушаков Н.А. Международное право: основные термины и понятия : [учебное пособие] / Н.А. Ушаков. – М. : Б. и., 1996. – 46 с.
4. Волова Л.И. Принцип территориальной целостности и неприкосновенности в современно международном праве / Л.И. Волова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1981. – 192 с.
5. Международное право : [учебник] / под ред. Г.И. Тункина. – М. : Юридическая литература, 1982. – 566 с.
6. Територія у міжнародному праві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jure.in.ua/node/42>.
7. Міжнародне право: основні галузі : [підручник] / за ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. – 816 с.
8. Нипорко Ю.І. Гарантії непорушності та недоторканності кордонів України / Ю.І. Нипорко // Суверенітет України і міжнародне право / відповід. ред. В.Н. Денисов, В.І. Євінгов. – К. : Манускрипт, 1995. – С. 125–137.
9. Международное право : [учебник] / отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М. : Международные отношения, 1995. – 608 с.
10. Тимченко Л.Д. Международное право : [учебник] / Л.Д. Тимченко. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.
11. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право : [навчальний посібник] / Н.В. Пронюк. – К. : КНТ, 2008. – 344 с.
12. Тускоз Ж. Міжнародне право : [підручник] / Ж. Тускоз. – пер. з франц. – К. : АртЕк, 1998. – 416 с.
13. Баймуратов М.О. Міжнародне право / М.О. Баймуратов. – Х. : «Одіссей», 2002. – 672 с.

14. Цимбалістий Т.О. Конституційно-правовий статус державного кордону України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 20.02.03 «Військове право; військові аспекти міжнародного права» / Т.О. Цимбалістий ; Академія прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 1998. – 20 с.
15. Чумак В.В. Державний кордон як об'єкт адміністративно-правового регулювання / В.В. Чумак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1981/%C2>.
16. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави / С.Г. Рябов. – 2-ге вид. – К. : Тандем, 1996. – 240 с.
17. Чудновський О.І. Питання законодавчого регулювання захисту та охорони державного кордону України / О.І. Чудновський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apdu/2008_2/doc/5/20.pdf.
18. Скулаков Р.М. Международно-правовая регламентация формирования государственной территории и установления государственной границы России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.02.03 «Военное право; военные проблемы международного права» / Р.М. Скулаков ; Московский военный институт Федеральной пограничной службы РФ. – М., 2003. – 22 с.
19. Про державний кордон України : Закону України від 4 листопада 1991 р. № 1777-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
20. Дмитрієв А.І. Міжнародне публічне право : [навчальний посібник] / [А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов] ; відп. ред. Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.
21. Трохимчик С.В. Політична географія світу : [навчальний посібник] / С.В. Трохимчук, О.В. Федунь. – Л. : Простір, 2006. – 274 с.
22. Територія і кордони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/ekonomichna_geografija_zarubizhnikh_krajin/teritorija_i_kordoni/64-1-0-841.
23. Малиновська О.Ю. Політико-географічні аспекти формування та функціонування західного державного кордону України : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.Ю. Малиновська ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 14 с.
24. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
25. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
26. Про правонаступництво України : Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
27. Клименко Б.М. Территория и граница СССР / Б.М. Клименко, А.А. Порк. – М. : Международные отношения, 1985. – 304 с.
28. Клименко Б.М. Международное право и Закон о государственной границе СССР / Б.М. Клименко // Советское государство и право. – 1983. – № 9. – С. 41–42.
29. Черкес М.Ю. Міжнародне право : [підручник] / М.Ю. Черкес. – К. : Правова єдність, 2009. – 392 с.